

УДК 811.161.2+811.162.1:81'373.7

DOI: 10.31471/2304-7402-2024-19(71)-229-245

**FRAGMENT FRAZEOLOGII PORÓWNAWCZEJ
(NA PRZYKŁADZIE JF Z KOMPONENTEM WĄTROBA)**

Oksana Korpalo, Daria Mycan

*Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka;
76000, ul. Szewczenko, 57, Iwano-Frankowsk*

Stosowanie nazw części ciała w dowolnym języku pomaga nie tylko przy omawianiu stanu zdrowia czy opisu czyjegoś wyglądu, ale także przy oznaczaniu pewnych abstrakcyjnych, fizycznych i niefizycznych stanów – nastrojów, cech charakteru, relacji międzyludzkich. Badanie zostało oparte na prace lingwistów z Ukrainy i zagranicy, a materiałem językowym posłużyły słowniki frazeologiczne różnych języków, wyraz „wątroba” został wybrany przez to, że wbrew pozorom nie ma tylko negatywnej konotacji, różnorodność jest pokazana w wybranych językach.

***Słowa kluczowe:** jednostka frazeologiczna, somatyzm, frazeologizm, znaczenie frazeologiczne.*

Sformułowanie problemu. Częścią składową każdego języka jest pewna jednostka funkcjonalna, która ma wiele powiązań z innymi częściami języka, a ich całość tworzy z kolei system językowy. Frazeologia, podobnie jak język w ogóle, jest wiarygodną skarbnicą dorobku kulturowego, obyczajów, aspiracji i nadziei ludu, jednym z najważniejszych źródeł badań jego minionego życia. Przy pomocy jednostek frazeologicznych (dalej JF) wzmacnia się estetyczny aspekt języka. Jednostki frazeologiczne jako specjalne znaki językowe należą do złożonych i sprzecznych zjawisk językowych. One najwyraźniej oddają ducha i piękno języka [Użczenko 1989, s.4]. Interes do jednostek frazeologicznych posiadających składniki somatyczne (SJF) można wytłumaczyć w kilka sposobów: po pierwsze, zajmują one czołowe miejsce we frazeologii dowolnego języka; po drugie, są to części ciała ludzkiego i narządy, które są nazwami komponentów somatycznych, są wspólnym polem odniesienia dla różnych języków, co leży u podstaw tworzenia takich jednostek językowych; po trzecie, większość SJF ma wyraźną, przezroczystą formę wewnętrzną, która związana jest z określonymi właściwościami fizycznymi i funkcjami narządów i części ciała człowieka. Wszystko to podkreśla, że są one ważne do badań wszechstronnych.

Analiza najnowszych badań. Na obecnym etapie rozwoju językoznawstwa szczególnie ważne jest badanie językowego obrazu świata poprzez jednostki frazeologiczne, w szczególności jednostki z komponentem somatycznym. Ponieważ one koncentrują w swoim znaczeniu wiekowe doświadczenie narodu i rozumienie świata poprzez swoją własną osobowość materialną.

Frazeologizmy, zwłaszcza z komponentem somatycznym, badały się na materiale wielu języków słowiańskich. Tak, w języku polskim to prace D. Fillar, A. Pajdzińskiej, K. Siekierskiej, A. Tyrpy, w języku ukraińskim – W. Mokijenko, Ł. Kołomijec, W. Sknar. Językoznawstwo rosyjskie prezentuje D. Sknariow, N. Alefirenko, J. Dowgopółow, W. Telija; bułgarskie – S. Sajidowa, chorwackie – B. Kowaczewycz, słoweńskie – E. Krżyszcznik i in. W ostatnich czasach również pojawiło się dużo prac o charakterze porównawczym, które są poświęcone badaniom frazeologii somatycznej dwu lub więcej języków: A. Pajdzińska (na materiale języka polskiego, czeskiego i słowackiego), M. Gordy (polski i rosyjski), E. Michow (polski i bułgarski), A. Smerczko (rosyjski, ukraiński i polski), A. Nerusz (czeski i ukraiński).

Kompleksowa analiza semantyki i funkcjonowania JF umożliwiła prześledzenie relacji między językiem, światopoglądem i mentalnością ludzi. Określenie wcześniej nierozwiązanych części problemu ogólnego. Pomimo tego, że problemy frazeologii są dość szeroko badane, kwestia porównawczej frazeologii somatycznej wybranych języków pozostaje jeszcze słabo zrozumiana.

Aktualność wybranego tematu polega na porównaniu JF języków słowiańskich. Analiza porównawcza frazeologii z komponentem somatycznym w aspektach etnokulturowych i semantycznych wynika z konieczności wyjaśnienia mechanizmów tworzenia frazeologizmów ze składnikiem somatycznym, ustalenie specyfiki symbolu somatycznego w strukturze frazeologii oraz jak symbol wpływa na semantykę fraz.

Cel artykułu. Celem podstawowym tej pracy jest porównanie JF ze składnikiem somatycznym języków, które należą jak do grupy słowiańskiej, tak i innych języków oraz specyfiki ich użycia. Badanie zostało oparte na prace lingwistów swoich i zagranicznych, a materiałem językowym posłużyły słowniki frazeologiczne różnych języków. Artykuł ma na celu zbadanie JF metodą pola semantycznego i analizy porównawczej.

Teoretyczne znaczenie pracy polega na dalszym badaniu problemów semantyki frazeologicznej oraz w dziedzinie frazeologii porównawczej. Zakłada się, że to podejście jest najbardziej efektywne w naszym badaniu.

Wartość praktyczna. Badanie cech wspólnych i różnic między poszczególnymi JF kilku języków to najbardziej znana i rozwinięta metoda analizy porównawczej we frazeologii. Ustalenie międzyjęzykowych ekwiwalentów frazeologicznych różnych typów służyło i nadal służy potrzebom tłumaczenia i nauki języków obcych. A same ekwiwalenty są zafiksowane w słownikach dwujęzycznych (ogólnych i frazeologicznych), które czasami zawierają również informację o stopniu ekwiwalentności JF i charakter różnic między nimi.

Prezentacja materiału głównego. Człowiek od starożytności korelował otaczający go świat z częściami swojego ciała – głową, rękami, nogami, sercem. Używają ich nazwy w znaczeniu przenośnym, ludzie dokładniej

przekazują swoje uczucia, myśli, działania i postawy wobec ich świata otaczającego. Nazwy części ciała są ważnym przedmiotem badań we współczesnym językoznawstwie i najczęściej uczestniczą one w tworzeniu podsystemu frazeologiczno-somatycznego. W lingwistyce pojęcie „somatyzmu” zaczyna być aktywnie wykorzystywane w drugiej połowie XX wieku w badaniach, które w swojej semantyce odzwierciedlają wszystko, co dotyczy sfery cielesności.

Po raz pierwszy w językoznawstwie termin „somatyzm” został użyty przez F. Vacka w badaniu JF języka estońskiego, które zawierały nazwy części ciała ludzkiego i które nazywano somatycznymi. Zdaniem językoznawcy somatyzm frazeologiczny jest jedną z najstarszych warstw frazeologii i jednym z najważniejszych elementów frazeologicznej struktury języka [Vack 1968, s.153]. Przez jednostkę frazeologiczną ze składnikiem somatycznym rozumie się zwykle frazeologię, której składnikiem wiodącym lub zależnym jest słowo oznaczające nie tylko zewnętrzne formy fizyczne ciała ludzkiego (*głowa, ręka, nos itp.*), ale także elementy układu sercowo-naczyniowego, nerwowego i innych (*mózg, wątroba*). Wybór właśnie takich frazeologizmów wynika z faktu, że składniksomatyczny jest najbardziej znaczącym komponentem w składzie JF. Również takie komponenty są bardzo produktywne w tworzeniu nowych idiom.

W każdym języku somatyzmy należą do najstarszej warstwy słownictwa i biorą aktywny udział w tworzeniu JF, które ilustrują fragmenty językowego obrazu świata pewnego narodu, uniwersalności i oryginalności jego języka, na którym gromadzą się narodowe tradycje. Dlatego istotne jest badanie frazeologii somatycznej jako sposobu wyrażania emocjonalnego rozumienia rzeczywistości i odzwierciedlenia czynnika subiektywności w języku.

Od czasów starożytnych człowiek starał się nadawać ludzkie cechy przedmiotom świata, w tym nieożywionym. Sh. Balli stwierdził: «Pierwotna niedoskonałość ludzkiego umysłu przejawia się także w tym, że człowiek zawsze dąży do uduchowienia tego, co go otacza, ...przepisuje ona wszystkim przedmiotom świata cechy i aspiracje charakterystyczne dla jego osobowości» [Balli 1961, s. 15].

JF ze składnikiem somatycznym są szeroko stosowane w mowie i występują one w znacznych ilościach w funduszu frazeologicznym dowolnego języka.

Zatem według badań R. Weintrauba, stanowią one 30 % wszystkich stałych połączeń frazeologicznych [Weintrauba 1980, s. 52]. Wynika to z faktu, że w naturze człowieka leży przenoszenie wiedzy o sobie do otaczającej rzeczywistości, a więc poprzez składnik somatyczny następuje proces poznania otaczającego świata.

Cechami charakterystycznymi JF z komponentem somatycznym są: wysoki stopień motywacji, połączenie i związek kilku rodzajów motywacji, złożona struktura kognitywna. Najbardziej produktywnymi typami

motywacyjnymi są metafora pojęciowa i metonimia pojęciowa [Żujkova 2020, s. 88].

W zależności od charakteru przedmiotu nominacji, jego funkcji, wszystkie składniki somatyczne dzielą się na somonimizmy (służą one do oznaczenia części ciała ludzkiego *noga, ręka, głowa*), osteonimizmy (nominacje kości ciała ludzkiego i ich połączeń *kość, kręgosłup, czaszka*), splanchnimizmy (nazwy narządów wewnętrznych *serce, wątroba, żołądek*), angionimizmy (służą do układu krążenia *kręć, żyła*), sensonimy (nazwy zmysłów *nos, oko, ucho*) oraz słownictwo określające choroby i przejawy ludzkiego ciała. Szczególne miejsce zajmuje quasi-somatyzm *dusza*.

Oprócz powyższych grup językoznawcy wyróżniają: układ nerwowy i sercowo-naczyniowy człowieka, substancje ludzkiego ciała, roślinność na ludzkim ciele, życie psychiczne i duchowe człowieka, antroponimy, stabilne frazy, które pojawiły się w rezultacie opisywania symbolicznych gestów i mimiki [Łabińska 2004, s. 7].

Częstotliwość składnika somatycznego w składzie JF zależy od stopnia zapotrzebowania odrębnych narządów w procesie pracy. Również zależy i od świadomości człowieka o potrzebie tych narządów do życia. Im wyższa potrzeba (i stopień świadomości), tym większa umiejętność i zdolność somatyzmu do tworzenia nowych frazeologizmów.

Rzeczywistość jest prezentowana w różnych językach na różne sposoby i przejawia się nawet w tak pozornie obiektywnej, uniwersalnej sferze, jak ludzkie ciało. Frazeologizmy somatyczne, pomimo niewielkich różnic kulturowych, odzwierciedlają wartości uniwersalne, odtwarzają specyfikę narodową charakterystyczną dla wielu narodów. Części ciała i ich nazwy w różnych językach są nie tylko dosłowne – są również symboliczne.

Wątroba nie należy do popularnych somatyzmów. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, jest to organ znajdujący się w ludzkim ciele (a co nie jest w trwałej postaci, nie jest używane). Dlatego ludzie często nie używają go do opisywania lub odzwierciedlania rzeczywistości. Po drugie, w czasach starożytnych jego, podobnie jak innych narządów wewnętrznych, nie można było szczegółowo zbadać i jasno określić jego głównej funkcji w organizmie, nakreślić zakres jego działania. I po trzecie, co najważniejsze, wątroba nie jest „miejscem” przeżyć emocjonalnych (jak serce), „odbiciem” osoby (jak oczy), „centrum” umysłu (jak głowa) ani „odpowiedzialnym za znaczenia gestów (jak ręka). Wszystko to razem wpływa na niewielką liczbę jednostek frazeologicznych z tym składnikiem.

Mimo to w większości krajów wątroba była uważana za źródło witalności i inspiracji. To wyraźnie pokazuje mit o Prometeuszu i jego karze (każdego dnia wlatuje orzeł i rozdziera wątrobę tytana). I właśnie to znaczenie męki fizycznej i moralnej jest symboliczne i można je odnaleźć w wielu jednostkach frazeologicznych analizowanych języków.

W „Wielkim słowniku języka polskiego” podaje się następująca definicja tego leksemu: *wątroba* – „narząd wewnętrzny człowieka i zwierząt, leżący z prawej strony jamy brzusznej, odgrywający ważną rolę w trawieniu” [WSJP]. Podobne tłumaczenie posiadają i słowniki innych języków badanych.

Spróbujemy oddać analizie semantycznej odnotowane związki frazeologiczne z somatycznym komponentem *wątroba* w różnych językach.

1. Języki słowiańskie

Język ukraiński. Warstwa frazeologiczna języka ukraińskiego z wymienionym komponentem *печінка* jest przedstawiona najbardziej bogato. We wszystkich wymienionych przykładach określony organ ma wartość symboliczną ograniczenia wszystkich możliwości człowieka. Często to znaczenie można wzmocnić dodatkową interpretacją „bardzo”. Również wszystkie JF można podzielić na wspólne według znaczenia grupy.

Najbardziej liczne, podobnie jak i w języku polskim, to są frazeologizmy wskazujące na irytowanie i złość spowodowane działaniami innych: *вивертати печінки, брати за печінки, сидіти в печінках, в'їстися в печінки, лізти в печінки, допікати до (живих) печінок, дійти / добиратися до (самих) печінок*. Wszystkie przytoczone JF posiadają podobne znaczenie negatywne. Drugą grupę formują stałe połączenia w których za semantykę odpowiada czasownik: *кричати наче (як) на печінки* ‘bardzo krzyczeć’, *відбити/ надсадити печінки* ‘mocno bić kogoś’, *випрясати печінки* ‘bardzo trząść się na wyboistej drodze’, *пробирати до печінок* ‘mieć duży wpływ na kogoś’. Frazeologizmy trzeciej grupy używają się dla wyrażenia złych życzeń albo dla wyrażenia niezadowolenia: *трясця в печінки, диявол / мара в печінки, матері в печінку, щоб мені печінку роздуло*. Takie połączenia frazeologiczne nie są charakterystyczne dla języka potocznego, raczej je można spotkać w tekstach pisanych.

Osobno istnieje związek frazeologiczny *тягне за печінки*, który ma znaczenie ‘uczucie silnego głodu’. Poza tym we frazeologii ukraińskiej jest JF, która nie posiada znaczenia symbolicznego. Ona jest stworzona na zasadzie aktualizacji koloru – *посинів як печінка* ‘ktoś silnie zmarł’.

Warto zwrócić uwagę na to, że *wątroba* jest organem nieparzystym, a w większości przeanalizowanych frazeologizmów ukraińskich używa się forma liczby mnogiej – *печінки*. To można wytłumaczyć w ten sposób, że w „Словнику української мови” podaje się jeszcze jedno znaczenie tego leksemu. W wariantie literackim ten leksem może używać się w formie liczby mnogiej i w języku potocznym nazywać organy wewnętrzne, wnętrzości [СУМ 1970 – 1980, Т. 6, s. 348].

Język polski. Język polski prezentuje się kilkoma JF z wybranym komponentem *wątroba*. Przy bardziej szczegółowej analizie daje się wyodrębnić dwie grupy znaczeniowe.

Pierwsza grupa posiada wspólne dla wszystkich frazeologizmów znaczenie żalu, złości, irytacji: *coś pada (padło) na wątrobę, wątroba się burzy (komu), /przewraca się (do góry nogami), /rośnie, coś leży /zebrało się*

na wątrobie, mieć coś na wątrobie, (po)psuć komuś (sobie) wątrobę. W pewnym kontekście tekstowym te wszystkie połączenia frazeologiczne są między sobą synonimami. Często ten organ występuje jako sam po sobie, jak taki, co może wykonywać jakąś działalność. Druga zaś grupa jest raczej wyrażeniem przekleństwa, złego życzenia: *niech to wątroba weźmie, niech go wątroba zaboli*. Takie połączenia raczej używają się w książkach niżej w stylu potocznym.

Oddzielnie, poza grupami istnieje JF *można sobie wytrząś ćwątrobę na czym (w czym)*, której używa się ‘o drodze wyboistej, o trzęsącym pojeździe’.

Ciekawy z punktu widzenia semantyki jest frazeologizm *co na wątrobie, to na języku*. On daje ocenę moralną człowiekowi, głębiej ujawnia jego istotę. W tym przykładzie *wątroba* jest identyfikacją z samym człowiekiem, jakie wewnętrzne cechy posiada człowiek, tak więc on i ocenia otaczającą go sytuację.

Język rosyjski. Nieco biedniejszym wygląda frazeologiczny materiał rosyjski. JF posiadających leksem *печень* jest dość mało. Jak pokazują badania ten somatyzm jest nie produktywnym we frazeologii rosyjskiej. Ciekawo jest to, że nie udało się zanotować żadnego przykładu używania wyrazu *печень*, natomiast rozpowszechnięty w składzie frazeologizmów jest wariant potoczny *печенка*, który całkowicie zmienił swój odpowiednik literacki. Według słownika ten leksem używa się jako symbol gniewu, podrażnienia i nastroju żółciowego.

Podobnie jak już w opisanych dwóch językach słowiańskich można wyodrębnić kilka frazeologizmów – synonimów, które określają stan człowieka przy nadmiernej irytacji innymi osobami: *достать до печенок, сидеть в печенках, лезть в печенку, брать за печенку*.

W pewnych sytuacjach życiowych Rosjanie również mogą *отбить печенки*. Najwyższy stopień działania czegoś lub silna manifestacja uczucia jest przekazywana przez odrębną JF *всеми печенками* – ‘bardzo mocno’.

Język białoruski. Nie z najlepszej strony (liczbowo) wygląda analiza frazeologii białoruskiej. Udało się odnotować tylko kilka połączeń frazeologicznych z komponentem *пячонка*. Wspólne znaczenie złości zawierają JF: *сядзіць у пячонках, уядацца ў пячонкі і пячонка пячэцца*. I pełnym ekwiwalentem frazeologicznym do JF języka ukraińskiego i rosyjskiego jest *адсадзіць печанцы*. Tu również używa się leksem w formie liczby mnogiej, to trudno sobie wyobrazić z punktu widzenia fizjologicznej budowy człowieka. W takim znaczeniu dany leksem jest raczej identyfikatorem konceptu „organy wewnętrzne”.

Język serbski. Język serbski również posiada dwa frazeologizmy z wymienionym komponentem. Ponieważ ten język posługuje się dwoma wzorami pisma, to i leksemów na nazywanie tego organu też jest dwa. W wariacie zapisanym łacinką to będzie wyraz *jetra*. W innym wariacie pisma jest leksem *цигерице*. *Ући <некоме> на цигерице (jetru)* ma już znane i rozpowszechnione w przeanalizowanych językach znaczenie negatywne

‘irytować, denerwować kogoś’. Zupełnie inne znaczenie – zabicia kogoś – posiada inna JF *просути* <некоме> *цигерице*.

Język bułgarski. Ten język prezentuje osobna JF z komponentem *дроб: правя/направя на дроб-сарма*. Dosłownie znaczenie można przetłumaczyć jak ‘kogoś zniszczyć, wymazać na proszek’. Tu można zauważyć, że semantyka tego frazeologizmu wychodzi za granicy wcześniej opisanych znaczeń związków frazeologicznych z badanym komponentem.

Tutaj i w następnych analizowanych językach słowiańskich można mówić o bardzo niskim stopniu aktywności frazeologicznej somatyizmu *wątroba*.

Język dolnołużycki. W tym języku udało się odnotować tylko jeden frazeologizm z komponentem *jětša*, a mianowicie *jětša hys* (‘działać komuś na nerwy’, por. ‘wątroba komuś rośnie’). Znaczenie takiej JF może być metaforyczne przeniesienie obciążenia wątroby na zły humor, złe samopoczucie. Taki wybór wątroby można łączyć ze starymi wierzeniami mówiącymi, że wątroba, wydzielająca żółć, jest siedliskiem gniewu [Szpila, s. 143].

Język słoweński. Leksem *jetra* w kolejnym języku jest zafiksowany też tylko w jednym połączeniu frazeologicznym. *Iti komu na jetra* posiada podobne do innych języków znaczenie ‘działać komuś na nerwy’.

Język chorwacki. W języku chorwackim wyraz określający wątrobę jest taki sam, jak w języku słoweńskim – *jetra*. Ostatnie znaczenie ‘denerwowania’ jest również zawarte i w chorwackim związku frazeologicznym *ići komu na jetra*.

Niestety ani słownik frazeologiczny języka czeskiego, ani podobny słownik języka słowackiego nie posiadają żadnego frazeologizmu z badanym komponentem somatycznym. Wygląda na to, że u nosicieli tych języków nie ma żadnych jaskrawych skojarzeń i przenośnych metafor związanych z tą częścią ciała. W taki sposób można mówić o całkowitym zerowym stopniu aktywności frazeologicznej tego somatyizmu w wymienionych językach.

Wyżej przeanalizowany materiał frazeologiczny Słowian można umieścić w tablicy:

Język	Leksem (razem z wariantami użytymi we frazeologizmach)	Liczba frazeologizmów
Ukraiński	печінка, печінки	17
Polski	wątroba	12
Rosyjski	печенка, печенки	6
Białoruski	пячонка, пячонкі	4
Serbski	jetra, цигерице	2
Bułgarski	дроб	1
Dolnołużycki	jětša	1
Słoweński	jetra	1
Chorwacki	jetra	1

Według tablicy daje się zauważyć, że ten organ nie jednakowo jest przedstawiony we frazeologii różnych języków słowiańskich. Zostało przeanalizowano 45 JF w 9 językach.

Najliczniej reprezentuje się język ukraiński, a nawet cała grupa języków wschodniosłowiańskich. Wyraz *wątroba* w tych trzech językach bardzo podobnie brzmi i podobnie zapisuje się graficznie. Poza tym, we frazeologii ukraińskiej, rosyjskiej i białoruskiej czasem używa się forma liczby mnogiej (czego nie ma w rzeczywistości, ponieważ ten organ jest nieparzysty). Takie używanie jest znaczeniowo uzasadnione w słownikach frazeologicznych tych języków. Często za formą liczby mnogiej ukrywa się pojęcie „organów wewnętrznych”.

Język chorwacki, słoweński i serbski również mają jednakowy wyraz dla nazywania tego organu.

Jeżeli analizować semantykę wypisanych JF to od razu rzuca się w oczy cecha negatywności, którą posiadają prawie wszystkie frazeologizmy. Umownie można wyodrębnić kilka grup znaczeniowych przytoczonych frazeologizmów. Tak liczbowo najbardziej wspólnym polem semantycznym dla wszystkich przeanalizowanych języków, oprócz języka bułgarskiego, jest znaczenie ‘złościć się, denerwować się’. Takie znaczenie zawiera 26 frazeologizmów.

Również leksem *wątroba* w językach ukraińskim, białoruskim i rosyjskim używa się w metaforach do nazywania czynności bicia. Umownie do tej grupy (4 JF) zaliczymy i jedną serbską JF, która posiada trochę inne znaczenie, a mianowicie – ‘zabicie’. Taką pozycję można wytłumaczyć tym, że takie znaczenie też ma stosunek do bicia, i przy pewnych warunkach może być jego rezultatem.

Jeszcze jedną grupę (6 jednostek) tworzą związki frazeologiczne w języku polskim i ukraińskim, przy pomocy *wątroby* można wymawiać różne przekleństwa. I jeżeli w języku polskim takie przekleństwa mają charakter bezosobowy lub bezpośredni, to w języku ukraińskim dodatkowo dla wzmocnienia kolorystyki emocjonalnej wspomina się *diabeł, mara, matka*.

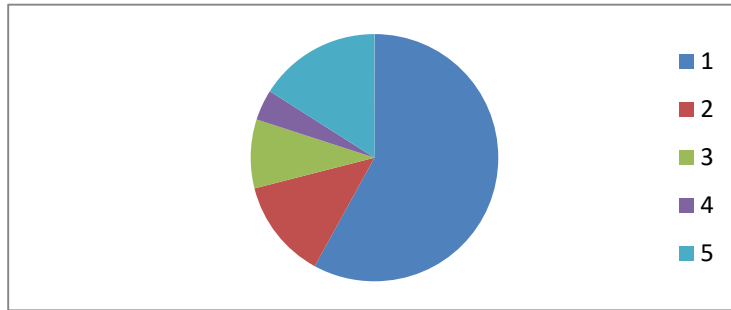
Wspólne znaczenie sposobu jazdy wyboistą drogą łączy 2 frazeologizmy polski i ukraiński jeszcze w jedno pole semantyczne.

Pozostałe 7 frazeologizmów w różnych językach słowiańskich nam się nie udało połączyć według wspólnych znaczeń. Reprezentują one odrębne poszczególne znaczenia charakterystyczne dla jednego konkretnego języka.

Uogólniając wyżej opisane frazeologizmy można wnioskować, że semantyka takich JF w językach słowiańskich nie jest bogata, a raczej dość biedna. Poza tym ona jest nawet bardzo podobna w tych językach, które reprezentują się kilkoma związkami frazeologicznymi.

Schematycznie pola semantyczne w językach słowiańskich mają następujący wygląd:

Pola semantyczne

Legenda:

- 1 – pole semantyczne ‘złościć się, denerwować się’
- 2 – pole semantyczne ‘przekleństwa’
- 3 – pole semantyczne ‘bicie’
- 4 – pole semantyczne ‘sposób jazdy’
- 5 – inne znaczenia

Ponieważ ciągle trzeba pamiętać, że wszystkie wymienione języki należą do jednej grupy językowej, a w granicach jednej grupy łatwiej daje się wyodrębnić ekwiwalenty frazeologiczne. Niektóre frazeologizmy jednego języka mają pełne ekwiwalenty (według znaczenia i budowy) w innych językach. Tak pełnymi ekwiwalentami frazeologicznymi będą JF *сидіти в печінках* – *сидеть в печенках* – *сядзиць у пнячонках*; *відбити печінки* – *отбить печенки* – *адсадзиць печанцы*; *вістися в печінки* – *уядацца ў пнячонкі* (w granicach języków wschodniosłowiańskich). *Wątroba rośnie – jětša hyś* (języki zachodniosłowiańskie); *iti komu na jetra* – *ići komu na jetra* (języki południowe).

Przykładami częściowej ekwiwalencji (tylko semantycznej) mogą być wszystkie pozostałe związki frazeologiczne połączone dokoła jednego pola semantycznego. Ponieważ mamy do czynienia z językami blisko pokrewnymi to ten fragment frazeologii porównawczej nie posiada przykładów JF o jednakowej budowie, a różnym znaczeniu.

2. Inne języki

Teraz spróbujemy przeanalizować ten komponent-somatyzm na materiale frazeologii niektórych języków europejskich należących do różnych grup językowych. Tak w naszym badaniu mamy kilka języków grupy Romańskiej (hiszpański, portugalski, francuski, włoski), dwa języki grupy Germańskiej (angielski, niemiecki), też mamy przykłady z języków Turkijskich (turecki, kazachski) jeden język grupy Bałkańskiej (łotewski), i jeden język grupy Helleńskiej (grecki). Frazeologizmy wybierały się z słowników frazeologicznych owych języków.

Język grecki. W języku greckim wszystkie odnotowane frazeologizmy z somatyzmem *συκώτι* mają szeroki spektr znaczeniowy. Pierwsza z kolei JF

μου έπρηξες το σκώτι (dosł. wysadziłeś mi wątrobę) może mieć dwa znaczenia. Ona używa się kiedy ktoś nas zdenerwował lub kiedy chce się określić zmęczenie czyjąś gadatliwością. Jeżeli ktoś miał silne wymioty to Grecy powiedzą *εβγαλε τα σκώτια του* (dosł. wyjął wątrobę). Stan ciężkiego zatrucia alkoholem jest zawarty w frazeologizmie *ηπια τα σκώτια μου* (dosł. zmięczyłem wątrobę).

W pewnym kontekście ten organ może być traktowany jako „pojemnik” życia człowieka: *Θα σου φάω το σκώτι* (dosł. zjem twoją wątrobę) ze znaczeniem ‘zemszczę się na tobie’. I jako kontynuacja czegoś wartościowego jeszcze jeden związek frazeologiczny *Πούλησα το σκώτι μου* (dosł. sprzedać swoją wątrobę) posiadającym znaczenie ‘coś dla nas bardzo drogiego, na co nie stać’. To, że człowiek „pilnuje” i „szkodzi” swoją wątrobę można obserwować w jeszcze jednym frazeologizmie, a mianowicie - *Δεν χαλάω το σκώτι μου* (dosł. nie uszkodzać wątroby) z semantyką ‘nie martwić się’. Również ten organ, podobnie człowiekowi, może wyrażać pewne emocje i wykonywać pewne czynności. Tak jest z JF *Μου έφυγε το σκώτι από τα γέλια* (dosł. moja wątroba przestała się śmiać) tak określa się znaczenie czegoś bardzo śmiesznego.

Język włoski. Badając JF języka włoskiego z komponentem *fegato* można zauważyć, że *fegato* jest pojemnikiem na odwagę. To ilustrują następujące frazeologizmy: *fegato santo* (dosł. święta wątroba) tak mówią o odważnym człowieku. Albo *di fegato* (dosł. z wątrobą) zawiera semantykę ‘być odważny’. O osobie lubiącej przygody i która szuka sobie kłopotów i problemów mówi się *gettare il proprio fegato oltre un ostacolo* (dosł. wyrzucić wątrobę dotąd gdzie jest przeszkoda, barier). Te przytoczone frazeologizmy nie mają znaczenia negatywnego.

Już wiadome nam znaczenie ‘złościć się’ jest zawarte w JF *mangiarsi il fegato/ un’ala di fegato* (dosł. jeść swoją wątrobę). O odczuciu silnego zdenerwowania Włoch powie: *sentirsi cuocere il fegato* (dosł. odczuwać jak własna wątroba gotuje się), a kiedy zechce wyrazić niezadowolonia z czegoś to wygłosi *che mi siafritto il fegato* (dosł. niech u mnie wątroba usmaży się).

Znaczenie długich cierpień jest założone w związku frazeologicznym *marcirsi il fegato* (dosł. zgnoić wątrobę).

Język turecki. Nam udało się odnotować kilka związków frazeologicznych z wymienionym komponentem składniowym. Odrazu kilka synonimicznych JF określa znaczenie bólu i cierpień: *ciğeri dağlanmak / ciğeri yanmak / ciğeri kebab olmak* (dosł. spalić wątrobę). Podobne znaczenie ma również jeszcze jeden frazeologizm (*birinin ciğerini yakmak* (dosł. spalić komuś wątrobę) ‘celem jest zranienie kogoś’. Negatywny stosunek do kogoś wyraża też frazeologizm (*birinin ciğerini sökmek* (dosł. wyrwać komuś wątrobę) ze znaczeniem ‘wyrządzić komuś wielką krzywdę’. Przy pomocy tego organu w języku tureckim można też charakteryzować człowieka z negatywnej strony, a mianowicie ukazać na jego błahość: *ciğeri beş para etmemek* (dosł. niktzemna wątroba).

Ale nie tylko negatywną konotację mogą posiadać frazeologizmy z tym organem. Tak jest z JF *ciğerinin içini bilmek* (dosł. przeczytać czyjaś wątrobę). Tak powie Turek o osobie którą dobrze zna. Ciekawym semantycznie jest stały związek *kediciğere bakar gibi bakmak* (dosł. patrzeć jak kot na wątrobę). Taką JF określa się osobę, która jest do czegoś zachłanna. Na tym przykładzie można obserwować przezroczystą metaforę przeniesioną z kota, dla którego wątroba jest delikatesem, na człowieka mającego do czegoś chęć. Właśnie w tym frazeologizmie *wątroba* występuje jako organ ciała zwierzęcia i sama po sobie ona nie jest nadzielona jakimś znaczeniem symbolicznym lub przenośnym.

Język niemiecki. W języku niemieckim somatyzm *Leber* nie wchodzi do składu wiele frazeologizmów, ale jego frazeologiczna transformacja semantyczna jest znacznie bardziej zróżnicowana poniżej w innych językach. Znaczenie denotatywne JF z tym komponentem mogą odzwierciedlać pragnienie *eine durstige/ trockene Leber haben* (dosł. mieć spragnioną suchą wątrobę), smutek *etwas frisst j-m an der Leber* (dosł. coś zjada wątrobę), podrażnienie *j-m ist eine Laus über die Liber gelaufen* (dosł. wsza przebiegła Liber), konieczność mówienia *es muss von der Leber herunter* (dosł. musi pochodzić z wątroby), bezpośrednie i szczere wyrażanie opinii *frei von der Leber weg sprechen* (dosł. mówić swobodnie z dala od wątroby).

Język kazachski. Ten język również prezentuje kilka przykładów użycia frazeologizmów z wymienionym somatyzmem *бауыр*. Tak JF *mac бауыр* — (dosł. kamienna wątroba) określa się osoba okrutna, bez serca. Jeszcze jedno stałe połączenie *бауырыңа құрт түссін* (dosł. Robaków ci w wątrobie) oznacza groźbę, przekleństwa, życzenia nieszczęścia.

Ale można też poczuć *бауырым* (dosł. moja wątroba) tak Kazachowie nazywają ukochaną osobę. Kazachowie uważają, że to wątroba jest „odpowiedzialna” za rodzinne odczucia w organizmie człowieka. To właśnie rzekomo wątroba „martwi się” za krewnych. Chociaż tu jest wątplenie czy można zaliczyć dane wypowiedzenie do frazeologizmów ponieważ składa się ono z jednego wyrazu? Zaliczamy umownie, bo odrębnie w języku ono nie używa się, a pewnym kontekście lub sytuacji używa się tylko z takim znaczeniem.

Język hiszpański. W języku hiszpańskim też udało się odnotować kilka frazeologizmów z wybranym somatyzmem *higado*. Najczęściej używane znaczenie złości jest w JF *retorcer el hígado / tener un ataque de hígado* (dosł. kręcić wątrobę) albo *revolverle el hígado a uno* (dosł. budzić wątrobę).

O człowieku, który jest złośliwy i ma złośliwą naturę mówi się *tener uno malos hígados* (dosł. mają jedną złą wątrobę) albo *ser uno de malos hígados* (dosł. być jednym ze złych wątróbek). W tych związkach frazeologicznych jest użyta liczba mnoga, tu wybrany organ zastępuje raczej wszystkie organy wewnętrzne.

Język łotewski. Język łotewski nie jest wyjątkiem i leksem *aknas* nie charakteryzuje się wysoką produktywnością frazeologiczną. Jednak nam się

udało zanotować dwa frazeologizmy w wymienionym języku. Po łotewsku *wątroba* to *aknas* czyli największy organ wewnętrzny człowieka. Czasami o kobietach mówi się *ar aknām* (dosł. z wątrobą) oznacza że jest z charakterem, prawie męczyzna. O osobie, która nadużywa alkoholu mówi się *nodzērt aknās* (dosł. dopić wątrobę). Jak daje się zauważyć takie ciekawe traktowania wątroby w składzie JF jest charakterystyczne tylko dla języka łotewskiego.

Język angielski. Dziwna rzecz ale w popularnym języku, który ma nosiciele po całym świecie i którego używają dużo ludzi jako języka rodzinnego, nie jest dużo JF z komponentem *liver*. O bezwartościowaniu czegoś mówi się *chopped liver* (dosł. siekana wątroba). I o człowieku posiadającym taką cechę charakteru jak tchórzostwo można powiedzieć *lily liver* (dosł. wątroba lilii). Ciekawo dlaczego lilia dla Anglików jest symbolem tchórzostwa? Wiemy, że ten kwiatek jest symbolem wieczności, czystości, niewinności i królewskiej władzy, a tutaj taka symbolika negatywna. Tu nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Może dlatego, że we Francji lilia długi czas była symbolem państwa. A jak wiadomo Anglicy i Francuzi zawsze nie lubią się nawzajem. Ale to tylko nasze domysły w traktowaniu tej jednostki.

Język francuski. We francuskiej lingwo kulturze *le foie* traktuje się jak symbol odwagi, a jej wybielanie się traktuje się jako cecha strachu. Stąd pochodzi wewnętrzna forma frazeologizmu *avoir les foies blancs* ‘bać się’ (dosł. mieć białą wątrobę).

Język portugalski. Według powszechnego przekonania wnętrzności lub narządy wewnętrzne są odpowiedzialne za dobry lub zły nastrój człowieka. Tylko w taki sposób można wytłumaczyć istnienie w tym języku frazeologizmu z komponentem *figado*. Stan silnego podrażnienia jest zawarty w JF *ser inimigo figadal* (dosł. być wrogiem wątroby).

Podobnie do języków słowiańskich umieściliśmy wszystkie języki i ich liczbę frazeologizmów do tabeli, żeby łatwiej było robić następujące wnioski.

Język	Leksem razem z wariantami użytymi w frazeologizmach)	Liczba frazeologizmów
Grecki	Συκώτι	7
Włoski	Fegato	7
Turecki	Ciğerini	6
Niemiecki	Leber	5
Hiszpański	higado, higados	4
Kazaski	Бауыр	3
Łotewski	Aknas	2
Angielski	Liver	2
Francuski	le foie	1
Portugalski	Figado	1

W taki sposób zostało przeanalizowano 38 frazeologizmów w 10 językach. Po różnymu liczbowo prezentuje się każdy język lecz nie ma takiego, który by miał o wiele jednostek więcej niż pozostałe. Nasuwają się następujące wnioski:

Dominują związki frazeologiczne języka włoskiego i greckiego, w każdym języku jest po 7 frazeologizmów. Język włoski, hiszpański i portugalski mają podobną budowę graficzną tego leksemu (te języki należą do jednej romańskiej grupy językowej). Poza tym, ten fakt upraszcza się tym, że wszystkie analizowane tu języki posługują się alfabetem łacińskim. W języku hiszpańskim również może używać się forma liczby mnogiej.

Jeśli mówić o znaczeniu wyżej przytoczonych frazeologizmów, to nie można powiedzieć o ogólnej konotacji negatywnej (por. z JF języków słowiańskich). Obecne są neutralne, a nawet pozytywne znaczenia. Są widoczna bardziej zróżnicowana transformacja semantyczna tych związków.

W granicach tej grupy daje się wyodrębnić kilka wspólnych pól semantycznych.

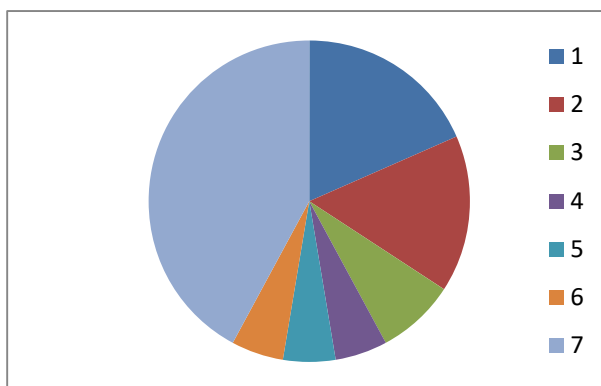
Największą grupę ilościową (7 JF) tworzą frazeologizmy, które nazywają negatywne cechy charakteru człowieka m. in. złośliwość, tchórzostwo, zachłanność, niezadowolenie. Następna grupa to JF posiadające znaczenie, ‘że ktoś się złości, denerwuje’ (6). Znaczenie ‘długiego cierpienia, bólu’ jest zawarte w 3 frazeologizmach. I po 2 jednostki mają grupy ‘zatrucie alkoholowe’, ‘groźba’ i ‘odwaga’.

Pozostałe 16 JF nie możemy połączyć między sobą ponieważ one mają bardzo różne znaczenia.

Uogólniając wyżej opisane frazeologizmy można wnioskować, że semantyka odnotowanych JF w językach przytoczonych jest dość bogata. Udało się znaleźć 6 wspólnych pól semantycznych, a pozostałe JF charakteryzują się swoistą semantyką i nie posiadają znaczeniowych ekwiwalentów w innych językach.

Schematycznie pola semantyczne w wymienionych językach mają następujący wygląd:

Pola semantyczne

Legenda:

- 1 – pole semantyczne ‘cechy charakteru’
- 2 – pole semantyczne ‘denerwować się, złościć się’
- 3 – pole semantyczne ‘długie cierpienie, ból’
- 4 – pole semantyczne ‘zatrucie alkoholowe’
- 5 – pole semantyczne ‘groźba’
- 6 – pole semantyczne ‘odwaga’
- 7 – inne znaczenia

Z punktu widzenia frazeologicznych ekwiwalentów nie możemy dokonać analizy dokładnej, ponieważ wszystkie opisane języki należą do różnych grup językowych. Takie badania treściowe można prowadzić w granicach dwóch (rzadziej trzech) języków.

Wnioski. Frazeologizmy odzwierciedlają narodową specyfikę języka, jego tożsamość. Frazeologia odbija bogate doświadczenie historyczne, stosunek do pracy, życie i kulturę ludzi. Badanie frazeologii jest niezbędnym ogniwem w nauce języka, w doskonaleniu kultury mowy. Prawidłowe i właściwe użycie frazeologii nadaje językowi wyjątkową oryginalność, wyjątkową ekspresję, dokładność, obrazowość. Stosowanie nazw części ciała w dowolnym języku pomaga nie tylko przy omawianiu stanu zdrowia czy opisu czyjegoś wyglądu, ale także przy oznaczaniu pewnych abstrakcyjnych, fizycznych i нефизycznych stanów – nastrojów, cech osobowości, relacji międzyludzkich.

Przytoczony fragment frazeologiczny na przykładzie opisanych 19 języków z wybranym komponentem *wątroba* ilustruje pewne podobieństwo i rozbieżności światopoglądu jego użytkowników.

1. Leksem *wątroba* jest w słownikach frazeologicznych prawie wszystkich języków nie tylko zbadanych i opisanych. Z tą tylko różnicą, że nie wszędzie on wchodzi do składu frazeologizmów. W składzie stałych połączeń *wątroba* określa albo termin medyczny, albo jest nazwą jakiejś choroby. W takim wypadku takie połączenia nie posiadają żadnego znaczenia przenośnego. Ta uwaga raczej stosuje się do słowników frazeologicznych, które w większości wypadków traktują frazeologię w bardzo szerokim znaczeniu i do JF czasem zaliczają różne terminy i połączenia wyrazowe.

2. Jak daje się zauważyć, organ *wątroba* nie jest zbyt popularny we frazeologii i nie charakteryzuje się wysoką produktywnością frazeologiczną. Są języki posiadające kilka przykładów użycia frazeologizmów z tym komponentem, ale i są takie, które ograniczają się jednym albo dwoma związkami frazeologicznymi. W takim wypadku nie chodzi o tym do jakiej grupy językowej należy poszczególny język, zaś chodzi raczej o mentalitecie, kulturze i tradycjach narodowych jego nosicieli. Nie zależy również i na tym ile ludzie posługują się tym językiem. Dobrym przykładem tego jest język angielski, który jest językiem rodzinnym dla wielu narodowości, natomiast on

posiada tylko dwie JF. I na odwrót, język grecki, którym posługują się prawie tylko Grecy ma 7 frazeologizmów. Tak w grupie słowiańskiej dominują JF języka ukraińskiego (również tym językiem posługują się wyłącznie Ukraińcy), natomiast w pozostałych językach najwięcej ilościowo jest przedstawiony język grecki i język włoski.

3. Jak w językach słowiańskich, tak i w innych językach są przykłady używania tego somatyzmu w składzie frazeologizmów w formie liczby mnogiej. Taka forma wyrazowa występuje w tych wypadkach kiedy za podstawowym leksemem *wątroba* ukrywają się wszystkie organy wewnętrzne. Ten somatyzm traktuje się jako „pojemnik” dla pozostałych wnętrzości.

4. Analizując pola semantyczne również trudno stwierdzić o bogatej palitrze znaczeniowej. Przynajmniej w językach słowiańskich. Większość przytoczonych przykładów ilustrują znaczenia negatywne związane z jakimiś mękami. W pozostałych językach pola znaczeniowe są bardziej szersze i mają różnorodną semantykę nierzadko nawet i pozytywną. Ten fakt można również łączyć z tym, że opisane języki należą do różnych grup językowych i ich przedstawiciele mają zupełnie inny mentalitet i tradycje kulturalne. Swoją drogą te cechy sprzycają tworzenia nowych znaczeń symbolicznych.

Prezentowana praca należy do nielicznych badań frazeologicznych na takim szerokim materiale, mamy nadzieję, że ona stanie w przygodzie wszystkim badaczom zajmującymi się frazeologią porównawczą zwłaszcza z komponentem somatycznym.

Literatura

1. Szpila G. Dolnołużycka frazeologia somytyczna. *Slavia occidentalis*. Nr 74(1). S. 135 -155.
2. Wielki słownik języka polskiego. URL: https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=9150&id_znaczenia=1079056&l=27&ind=0[23.05.2023].
3. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Иностр. лит., 1961. – 394 с.
4. Вайнтрауб Р. М. О соматических фразеологизмах в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент: Ташк. гос. пед. ин-т, 1980. С. 51–55.
5. Вакк Ф. О соматических фразеологизмах эстонского языка. *Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей*. Баку, 1968. С. 152–155.
6. Жуйкова М. В. «Словникова» анатомія людини: особливості тлумачення соматичної лексики у словниках української, польської, російської та англійської мов // Вісник Харківського національного універси-

- тету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія» – Харків, 2020 – №86 – С. 87-95.
7. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини. Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 20 с.
8. Словник української мови в 11 томах Київ: Наукова думка. 1970–1980 рр.
9. Ужченко В. Д. Слова – символи в народній фразеології / В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – 1989. – Вип. 4. – 14 с.

FRAGMENT OF COMPARATIVE PHRASEOLOGY (PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE *LIVER* COMPONENT)

Oksana Korpało, Daria Myca

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57*

The text discusses the importance of studying phraseology with somatic components in various languages, particularly Slavic languages. Such phraseological units (PFUs) play a significant role in language aesthetics and serve as a reliable source for understanding cultural heritage and people's aspirations. They also reflect the spirit and beauty of language. The analysis of recent research in the field emphasizes the need to explore the linguistic worldview and mentality through PFUs, especially those with somatic components.

The article highlights the relevance of comparative phraseology with somatic components in Slavic languages. It mentions several researchers who have studied phraseology in Polish, Ukrainian, Russian, Bulgarian, Croatian, and Slovenian. Comparative studies have also emerged, focusing on multiple languages. The primary goal of the article is to compare PFUs with somatic components in different languages and examine their specific usage through semantic field analysis and comparative analysis. The theoretical significance lies in further exploring the semantics of phraseology and comparative phraseology. The practical value includes the identification of common features and differences among PFUs in different languages, facilitating translation and foreign language learning. The main material presented in the article revolves around the use of somatic components in phraseology, reflecting cultural traditions and subjective factors in language.

The text explains that somatic phraseology represents a substantial portion of phraseological units in any language, accounting for approximately

30% of all fixed phraseological combinations. Human beings tend to transfer their self-knowledge into their surroundings, thus using somatic components to understand the world. PFUs with somatic components demonstrate a high degree of motivation, complex cognitive structures, and employ conceptual metaphors and metonymies.

Different categories of somatic components are identified, including body parts, bones, internal organs, sensory organs, and diseases. These components contribute to the creation of new idioms. Phraseology with somatic components serves as a linguistic reflection of emotional understanding and subjective expressions of reality.

The liver is discussed as a specific somatic component, which is less common in phraseology due to various reasons, including its internal nature and lack of direct physical appearance. Nevertheless, it holds symbolic significance in many cultures as a source of vitality and inspiration. The analysis aims to uncover the semantic relationships associated with the somatic component "liver" in different languages.

Overall, the text highlights the importance of studying phraseology with somatic components in Slavic languages, emphasizing their cultural, linguistic, and semantic significance.

Keywords: *phraseological unit, somatism, phraseology, meaning, liver.*